

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ СТАНДАРТІВ ТА НОРМАТИВІВ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проведений аналіз системи заходів забезпечення екологічної безпеки, а також розкрита роль екологічної стандартизації та нормативів у вирішенні цього питання.

Ключові слова екологічна безпека, екологічні стандарти, екологічні нормативи, ліміти, охорона навколишнього природного середовища, гранично допустимі нормативи.

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки країни є складовою частиною великої загальної проблеми державної внутрішньої та зовнішньої політики країни, її сталого економічного та соціального розвитку. Проблема забезпечення екологічної безпеки має широкий спектр доктринальних підходів, власне і правових.

XXI століття – це новий стан розвитку цивілізації, який, нажаль, характеризується не тільки прогресивним розвитком науки, техніки, технологій, але і такими процесами як деградація загальної екологічної системи. Їй притаманні і технологічний тиск на екосистеми, що часто призводить до необоротних змін у навколишньому природному середовищі, дисбалансу розвитку продуктивних сил, загострення екологічних взаємовідношень тощо.

Тому проблеми, пов'язані з охороною довкілля, вимагають прийняття спільних стратегічних заходів щодо їх вирішення. Українську державу ці проблеми не обійшли стороною. Ризик виникнення кризових екологічних ситуацій в Україні в кілька разів вищий, ніж у сусідніх європейських країнах. Це зумовлено географічним розташуванням, надмірною концентрацією екологічно небезпечних підприємств, високою чисельністю населення поблизу них і катастрофічним станом основних виробничих фондів.

Приблизно 30% території країни займають зони екологічного лиха і надзвичайних екологічних ситуацій. Тільки 15 – 20 % мешканців міст і селищ дихають повітрям, яке відповідає встановленим нормативам якості. Близько 50% споживаної населенням питної води не відповідає гігієнічним вимогам. Тільки збитки економічного характеру, без урахування погіршення здоров'я людей, за підрахунками фахівців, щорічно складають суму, яка дорівнює половині національного доходу країни. Послідовно погіршується здоров'я людей. Середній вік мешканців країни за останні роки склав 68 років. Кожна десята дитина народжується розумово або фізично неповноцінно внаслідок порушень на генному рівні. У більшості промислових районів країни одна третина мешканців має різні форми імунологічної недостатності. За стандартами ВООЗ народ знаходиться на грані виродження [1, 4,10].

Основна частина потенційно небезпечних об'єктів становить пожежну (6460) або вибухопожежну небезпеку (5771); серед інших – радіаційно небезпечних – 355, хімічно небезпечних – 1177, біологічно небезпечних – 291 [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед юридичних досліджень проблем екологічної безпеки особливе місце займають роботи таких фахівців як В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова, Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, А.Б. Качинський, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, В.К. Попов, Ю.С. Шемшученко та ін. Вперше правові проблеми стандартизації в галузі охорони навколишнього середовища стали предметом юридичних досліджень в працях Ю.С. Шемшученка, О.С. Колбасова, Б.В. Єрофєєва та інших, де були лише обґрунтовані правова природа стандартів та механізм їх реалізації.

Формулювання цілей. Метою запропонованої статті є з'ясування значення та ролі екологічної безпеки в системі національної безпеки України, визначення її ознак, системи, складових частин, розкриття значення екологічних стандартів та нормативів у забезпеченні екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Бажання України інтегруватися як рівноправній державі в європейське і світове співтовариство потребує визнання та дотримання екологічних параметрів продукції, послуг, процесів і виробництва, зокрема шляхом широкого застосування безвідходних технологій, переробки відходів тощо. Сьогодні забезпечення та підтримка екологічної рівноваги в Україні є однією із найважливіших задач в реалізації національних інтересів екологічної безпеки в усіх сферах діяльності держави.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50) визначає екологічну безпеку як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [3].

Юридичне поняття «екологічна безпека» з'явилося в Україні з прийняттям Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р.

Законодавчі засади забезпечення екологічної безпеки викладені у Конституції України. Так, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст.16 Конституції України).

Зазначені положення Основного Закону становлять конституційну основу екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища. На їх підставі були розроблені: Основні напрямки державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки; Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України; Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р.

Важливо відзначити, що безпечним вважається навколишнє середовище, коли його стан відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, які стосуються його чистоти (незабрудненості), ресурсомісткості (невиснаженості), екологічної стійкості, санітарних вимог, видового різноманіття, здатності задовольняти інтереси громадян.

Сьогодні нормативно-правовим порядком визначено основні види ризикової діяльності та відповідних об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, біохімічне, біотехнічне і фармацевтичне виробництво, знешкодження, утилізація та різні види поводження з побутовими відходами, розвиток атомної промисловості та енергетики, виробництво хімічної, нафтохімічної і переробної промисловості тощо. Також передбачена можливість відносити до екологічно ризикованих видів діяльності й інші виробництва та процеси, об'єкти яких можуть справляти негативний вплив на стан довкілля [5]. У законодавстві робиться спеціальний акцент на тому, щоб підприємства, установи, організації, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію, повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Важливою законодавчою вимогою є включення до проектів господарської та іншої діяльності матеріалів оцінки її впливу на довкілля та здоров'я людей. Оцінка повинна здійснюватись з урахуванням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, екологічної ємності даної території, стану довкілля в місці, де планується розміщення об'єктів, екологічних прогнозів, перспектив соціально-

економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу шкідливих факторів та об'єктів на навколишнє природне середовище [6].

Екологічна безпека в Україні забезпечується здійсненням широкого спектру взаємопов'язаних економічних, політичних, державно-правових, організаційних, технічних заходів. За змістом державно-правові заходи не однорідні. Їх поділяють на: організаційно-превентивні, регулятивно-стимулюючі, розпорядчо-виконавчі, охоронно-відновлювальні та забезпечувальні. Можна сказати, що ці заходи утворюють своєрідний правовий механізм, який регулює діяльність в державі, спрямовану на зниження рівня екологічної небезпеки, попередження погіршення екологічної обстановки та запобігає виникненню надзвичайних ситуацій для населення і природних систем, локалізацію проявів небезпечних видів діяльності.

Пропонуємо зупинитися на регулятивних заходах, які являють собою систему юридичних норм і правил, спрямованих на регулювання відносин, забезпечення дотримання пріоритетів, нормативів, стандартів, лімітів та інших вимог у галузі екологічної безпеки. Згідно з приписами чинного законодавства розробляються екологічні стандарти (ст. 32 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»); екологічні нормативи, екологічні ліміти, правила проектування та експлуатації небезпечних об'єктів, поводження з екологічно небезпечними речовинами та джерелами тощо.

У системі заходів забезпечення екологічної безпеки серцевину становлять екологічні стандарти, екологічні нормативи, зокрема нормативи екологічної безпеки – ГДК, ГДР, ГДВ, які є єдиними для всієї території України і мають відповідати вимогам охорони довкілля і здоров'я людей від негативного впливу. Згідно зі ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічні нормативи визначають гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів. Екологічні нормативи встановлюються з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів. Так, нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин (ГДК) і рівні шкідливих фізичних впливів (ГДВ) є єдиними для всієї території України. В зв'язку зі складною екологічною ситуацією в Україні для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів необхідно встановлювати більш жорсткі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на довкілля. Сьогодні практично виявити порушення нормативів екологічної безпеки на рівні гранично допустимої концентрації забруднюючих речовин та гранично допустимого рівня акустичного, електромагнітного, радіаційного впливу дуже проблематично через відсутність сучасних технічних пристроїв, автоматизованих систем контролю за джерелом екологічної небезпеки та сумішний характер концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі.

Аналізуючи статтю 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», систему нормативів екологічної безпеки можна поділити на дві групи. До першої належать нормативи, які за своєю сутністю є критерієм якості навколишнього природного середовища, тобто фактично вони встановлюють параметри безпечного довкілля [7]. До цього виду належать такі екологічні нормативи: гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі, гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного радіаційного та іншого шкідливого фізичного впливу на довкілля, гранично допустимий зміст шкідливих речовин у продуктах харчування. До другої групи належать нормативи, що встановлюють граничні норми негативного впливу з боку окремих джерел забруднення на навколишнє природне середовище. Цей взаємозв'язок двох груп екологічних нормативів фактично визначає

екологічну політику в кожному конкретному регіоні, а також має можливість впливати на соціально-економічну ситуацію як в країні в цілому, так і в регіоні зокрема.

Важливо відзначити, що гранично допустимі нормативи – це компроміс між економікою та екологією, хоча і змушений, але він дозволяє і розвивати господарство, і дбати про охорону довкілля.

Незадовільний стан у нормуванні якості навколишнього природного середовища пояснюється незадовільним станом первісної галузевої розрахунково-нормативної бази міністерств та відомств. Доцільним є нормування шляхом відповідного квотування та ліцензування виробництв з орієнтацією на найбільш перспективні технології, які мінімально впливають на якість довкілля, використання гранично допустимих перевантажень на окремі об'єкти навколишнього середовища. Надалі доцільно впроваджувати такі фундаментальні оцінки впливу господарської діяльності на довкілля, як оцінка екологічної ємності відповідних об'єктів та територій, оцінка замкненості біогеномічних коловоротів в межах території та окремих виробництв, оцінка стійкості конкретних екосистем, на які здійснюється атропогенний вплив, оцінка кінцевих результатів трансформації екосистем при різноманітних варіантах впливу [8].

Це право забезпечується проведенням комплексу заходів, пов'язаних з відверненням впливу на людину несприятливих факторів, виконання організаціями, підприємствами, громадянами вимог законодавства України.

У забезпеченні екологічної безпеки й організації раціонального природокористування важлива роль належить екологічним стандартам. Вони теж є одним із критеріїв якості і безпеки навколишнього природного середовища, засобами еколого-правового регулювання.

Сьогодні правові засади екологічної стандартизації відображені в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Хоча в законі не надається визначення самого поняття стандартизації, але вказується на її мету: встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (ст. 31). Загальне поняття стандартизації надає Закон України «Про стандартизацію». Так згідно зі ст. 1 закону цей термін вживається у такому значенні: стандартизація – це діяльність, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів, та послуг їх функціональному призначенню, усуненню бар'єрів у торгівлі і сприянню науково-технічному співробітництву [9]. Закон виділяє три види стандартизації: міжнародна, регіональна, національна. Отже, екологічна стандартизація є складовою частиною стандартизації в цілому.

Закон України «Про стандартизацію» дає чітке визначення самого поняття стандарту. Це документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі, розроблений у встановленому порядку на основі консенсусу. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» розкрита юридична природа державних екологічних стандартів. Під ними розуміють обов'язкові до виконання державні стандарти, які визначають поняття, терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом довкілля, вимоги щодо запобігання шкідливого впливу забруднення навколишнього середовища на здоров'я людей, інші питання, пов'язані з охороною довкілля і використання природних ресурсів (ст. 32).

Вимоги, які встановлюються в стандартах, в тому числі й екологічних, мають відповідати сучасним досягненням науки та техніки, а також міжнародним та регіональним стандартам. Екологічні вимоги містяться як у спеціальних екологічних стандартах, так і стандартах для промисловості, транспорту, сільського господарства

тощо. Вимоги охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування є складовими критеріїв якості продукції, новітніх технологій, в тому числі енергозберігаючих, безвідходних, нанотехнологій, виконання робіт, послуг, різноманітних виробничих процесів, тощо.

Висновки. Підводячи підсумок, можна зробити висновок, що екологічна стандартизація – це врегульована в законодавчому порядку діяльність уповноважених на те органів по встановленню розрахованих на багаторазове використання правил та вимог у сфері охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки і раціонального використання природних ресурсів.

Порядок застосування стандартів визначений ст. 12 Закону України «Про стандартизацію». В ній, зокрема, говориться, що стандарти застосовуються на добровільних засадах, якщо інше не встановлено законодавством; безпосередньо чи шляхом посилання на них в інших документах. Тут дається майже вичерпний перелік суб'єктів, для яких застосування стандартів чи їх окремих положень є обов'язковим. Це положення стосується: а) всіх суб'єктів господарювання, якщо це передбачено в технічних регламентах чи інших нормативно-правових актах; б) для учасників угоди (контракту) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ній (ньому) є посилання на певні стандарти; в) для виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам; г) для виробника чи постачальника, якщо його продукція сертифікована щодо дотримання вимог стандартів.

Проведений аналіз проблеми екологічної безпеки дозволяє говорити про те, що забезпечення цього питання охоплено правовим регулюванням, а саме на рівні основних пріоритетів – забезпечення права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та гарантування його якісного стану за основними нормативами екологічної безпеки (ГДК, ГДР, ГДВ) та екологічними стандартами. Виконання вимог екологічних стандартів та основних екологічних нормативів зведе до мінімуму шкідливий вплив викидів забруднюючих речовин на навколишнє природне середовище, підвищить рівень життя кожної людини і суспільства загалом, значно знизиться ризик природних та техногенних загроз.

Література:

1. Охорона довкілля та екологічна безпека / Збірка доповідей науково-практичної конференції. Т. 2 – Донецьк, 2001. – С. 194-196.
2. Степаненко В.Л. Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів України. Стан, проблеми і перспективи / В.Л. Степаненко // Безпека життєдіяльності. – 2005. – № 5. – С. 20 – 22.
3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
4. Арський Ю.М. Екологічні проблеми : що відбувається, хто винуватий і що робити? / Під ред. В.І. Данилова-Даниляна. – К., 1997. – 465с.
5. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки / В.І. Андрейцев. – К., 2002. – 331 с.
6. Комарницький В.М., Шевченко В.І., Єлькін С.В. Екологічне право / В.М. Комарницький, В.І. Шевченко, С.В. Єлькін. – К., 2006. – 223 с.
7. Екологічне право України / Під ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2005. – 847 с.
8. Ерофеев Б. В. Экологическое право России / Б.В. Ерофеев. – М., 2000. – 447 с.
9. Закон України «Про стандартизацію» від 17 травня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 145.

10. Акулов-Муратов В.В. Аналіз та оцінка екологічних правопорушень (в сфері державного управління використання рослинних ресурсів) : їх причин, наслідків, профілактики / В.В. Акулов-Муратов // Вісник Дон.ДУУ. – 2004. – № 4. – С.175 – 181.

Шевченко Л.А. Роль экологических стандартов и нормативов в системе мер обеспечения экологической безопасности

В статье проведен анализ системы методов обеспечения экологической безопасности, а так же раскрыта роль экологической стандартизации и нормативов в решении этого вопроса.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экологические стандарты, экологические нормы, лимиты, охрана окружающей природной среды.

Shevchenko L.A. The role of ecological standards and norms in the system of ecological security measures

In the article we have analyzed the systems and methods to ensure ecological safety and also revealed the role of ecological standardization and standards in this question.

Keywords: ecological safety, ecological standards standardization, ecological norms, limits, guarding nature surround.